

Окулова Л. О.,

доцент філологічної кафедри

Одеського національного морського університету

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ З ТОЧКИ ЗОРУ КАТЕГОРІЇ ВВІЧЛИВОСТІ

Анотація. Стаття окреслює коло питань, присвячених гендерним дослідженням у лінгвістиці. Здійснено аналіз теоретичної літератури з метою окреслення низки причин, що зумовлюють появу гендерних розмежувань у спілкуванні. Проаналізовано основні відмінності у ввічливому спілкуванні чоловіків та жінок. Робиться висновок про те, що чоловіки більш схильні до вживання модальних слів, вибачень та розділових питань. Це надає їм змогу пом'якшити вроджену різкість та категоричність у спілкуванні. Мовленню жінок більшою мірою притаманні комплімент та подяка, що допомагає їм зберегти гармонію під час спілкування.

Ключові слова: ввічливість, вибачення, гендер, комплімент, мовленнєвий акт, модальність, подяка, розділове питання.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку лінгвістики вчені погоджуються з тим, що ввічливість є основним елементом міжособистісного спілкування. Вона сприймається як найголовніший та найважливіший регулятор поведінки людини в суспільстві, необхідний для досягнення найбільш ефективної соціальної взаємодії. Однак останнім часом привертається увага й до гендерного аспекту ввічливого спілкування. Інакше кажучи, досить активно вивчаються відмінності ввічливого мовлення чоловіків та жінок, визначаються стратегії та тактики, що дозволяють представникам протилежної статі реалізувати свої інтенції, за збереження гармонії спілкування.

Об'єктом нашого дослідження є гендерний аспект, розглянутий з погляду категорії ввічливості. **Предметом** вивчення обрано лінгвальні засоби вираження категорії ввічливості, що переважають у мовленні чоловіків і жінок.

Метою статті є виявлення й окреслення відмінностей у мовленні чоловіків та жінок під час ввічливої комунікації. Досягнення мети передбачає виконання таких *завдань*:

- 1) проаналізувати поняття «ввічливість»;
- 2) описати причини, що зумовили появу гендерних відмінностей у комунікації;
- 3) проаналізувати відмінності жіночого та чоловічого спілкування;
- 4) окреслити лінгвальні засоби реалізації ввічливості з урахуванням гендерного критерію.

Матеріалом дослідження послуговували мовленнєві епізоди, відібрані з текстів сучасних англомовних художніх творів, загальним обсягом 1 287 сторінок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом категорії ввічливості присвячується багато праць щодо мови та гендеру. Цікавість до взаємозв'язку категорії ввічливості та гендеру спричинена численними твердженнями вчених-лінгвістів, зокрема Р. Лакоффа, про те, що жінки – більше лінгвістично ввічливі за чоловіків. Того самого висновку доходять П. Браун і Дж. Холмс, спираючись на власні спостереження.

Вважається, що жінки люблять спілкуватися. Вони сприймають розмову як спосіб підтримки відносин, особливо із друзями та рідними. Жінки застосовують мову, щоби встановити та розвивати особисті взаємовідносини. Чоловіки розглядають мову як засіб отримання та передачі інформації. Для них розмова – це засіб досягнення якогось результату: отримання інформації чи вирішення проблем [6, с. 2].

Дж. Холмс вважає, що жінки є більш ввічливими, ніж чоловіки, адже вони більш сконцентровані на емоційному, а не на інформаційному аспекті комунікації. Ввічливість – це експлікація піклування про почуття інших [6, с. 4]. Вибачення за турбування, запрошення на чай, звертання «мадам», «сер», відмова від бранних слів у розмові – усе це можна розглядати як приклади прояву ввічливості. Тому визначення лінгвального інструментарію реалізації категорії ввічливості з урахуванням критерію гендерної приналежності зумовлює *актуальність* нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. У повсякденному вживанні термін «ввічливість» описує лише формальну та дистанційну поведінку, коли мовець не прагне нав'язати щось співрозмовнику або вторгнутися на його територію. Бути ввічливим – виявляти повагу до партнера з комунікації [6, с. 4].

Дж. Холмс визначає ввічливість як поведінку, що передбачає позитивну турботу про інших. Науковець вважає, що ввічливість припускає дистанційну поведінку. Інакше кажучи, ввічливість експлікує доброзичливість мовця до партнера з комунікації.

У кожній мові є набір інструментів, за допомогою яких мовець може підкреслити силу свого мовленнєвого акту для оформлення позитивної ввічливості чи, навпаки, пом'якшити його для вираження негативної ввічливості. В англійській мові є декілька стратегій і тактик вираження позитивною та негативною ввічливості. Наприклад, модальні дієслова *may, might, could*, модальні слова *perhaps, possibly, maybe* вживаються мовцем як обмежуючі форми та функціонують як стратегії негативною ввічливості. Дж. Холмс зазначає, що модальні засоби мають місце в разі вираження емоційного стану мовця, який прагне не осоромитися перед співрозмовником, вони є маркерами вираження категорії ввічливості [7, с. 156].

Сьогодні більш поширеною є тенденція розглядати чоловіків та жінок як рівних. Однак існує різниця у використанні лінгвальних засобів різностатевими учасниками комунікації, що зумовлено низкою причин, а саме:

- вродженими біологічними відмінностями;
- процесами соціалізації;
- нерівномірним розподілом влади в суспільстві [1, с. 50].

Традиційне виховання та соціалізація людей змінилися, як наслідок, змінилися й сприйняття поняття «гендер».

У ХХ ст., завдяки досягненням промислового та технічного прогресу, відбувається зближення норм поведінки чоловіків

та жінок. Індустріалізація зрівняла функціональну значущість статевих відмінностей. Жінка має деяку соціальну свободу та можливість відчувати себе таким же членом суспільства, як і чоловік, вона претендує й на власну соціальну роль в ньому. Багато в чому це пов'язано із соціокультурними модифікаціями, змінами в процесі виховання дітей. Реальні гендерні відмінності в чоловіків та жінок досить незначні, адже в більшості типів поведінки в чоловіків та жінок більше подібного, ніж відмінного. Справді, біологічні відмінності між чоловіком та жінкою зовсім не передбачають значних гендерних розходжень, а традиційні гендерні ролі не задовольняють повною мірою потреб сучасного суспільства [2, с. 1].

Однак у свідомості людини все ще наявні «гендерні стереотипи», через які вона сприймає представників протилежної статі як абсолютно відмінних від неї людей. Ці гендерні настанови часто діють як соціальні норми, якщо людина дотримується цих «правил», вона отримує соціальне схвалення або уникає соціального осуду [2, с. 1].

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. соціальні правила змінюються, вони набувають нових форм і гендерних настанов. Чоловіки та жінки мають майже рівні права у сфері освіти та професійної діяльності.

Поняття «мужність» не викликає в уяві образ міцного хлопця, що працює цілими днями та перекладає всю відповідальність за виховання дітей на жінку. Сьогодні ми досить часто спостерігаємо протилежну тенденцію: чоловіки піклуються про дітей, не цураються хатньої роботи, є більш відкритими та не приховують своїх почуттів. Жінки ж можуть працювати в будь-якій професійній сфері й обіймати такі ж посади, як і чоловіки. Мова допомагає людям виразити свою ідентичність та стать, тому разом зі змінами уявлень людей про «мужність» і «жіночність» перетворюється й мова представників тієї чи іншої культури [1, с. 51].

Те, що Р. Лакофф вважала «жіночою мовою», набуває нового оформлення. Різке розмежування лінгвальних засобів, що вживають чоловіки та жінки, зникає. Відтепер межа відокремлює владне та безвладне мовлення, притаманне різностатевим представникам суспільства залежно від ситуації [10, с. 94].

Прагнення жінок мати рівні із протилежною статтю права та досягнути успіху у сферах, що раніше цілковито належали чоловікам, призводить до того, що їхня поведінка змінюється та досить часто розглядається як невічлива, неприйнятна їм. Жінки прагнуть до простоти висловлювання, вони стають більш прямолинійними, висловлюючи свої думки. Отже, змінюються правила мовленнєвого етикету, відбуваються перетворення у виборі мовних форм та конструкцій вираження категорії ввічливості.

У нашому дослідженні ми спробували виявити лінгвальні засоби та прийоми вираження категорії ввічливості, які характерні для чоловіків та для жінок залежно від контексту та ситуації.

Пом'якшуючі слова та вислови вживаються в мовленні з метою вираження невпевненості в правильності висловлювання, а також для експлікації поваги до думки співрозмовника чи певного ступеня залученості та згоди з його думкою.

До пом'якшуючих слів та висловів уналежнюємо модальні дієслова (*can, could, may, might, must, should*), модальні слова (*probably, perhaps, maybe*), дієслова із семантикою сумніву, впевненості та залученості (*suggest, believe, assume, argue*), обмежуючі слова (*sort of, quite, rather*), прислівники (*some-*

times, seldom), підрядні речення типу *It appears that, It could be the case that*.

Аналіз нашої вибірки показує, що кількісна різниця у вживанні модальних дієслів чоловіками та жінками незначна. Цей показник становить 53% у мовленні чоловіків та 47% у мовленні жінок. Що стосується модальних слів, то в чоловічому мовленні їхня частка трохи більша та становить 67%, тоді як в мовленні жінок цей показник – 33%. Припускаємо, що це зумовлено бажанням чоловіків не образити почуття співрозмовника, пом'якшуючи власні висловлювання, досягаючи своєї комунікативної мети, що було б неможливим за прямого оформлення висловлювання. Наприклад: відомий бізнесмен пропонує організувати зустріч із Люком, чоловіком Беккі, який має залізну хватку в бізнесі, незважаючи на свій досить молодий вік. Беккі не може вирішити за чоловіка, зустрічатися йому чи ні із цим бізнесменом. Прохання бізнесмена містить модальне слово *perhaps* та модальне дієслово *could*, які пом'якшують його вимогу. У відповіді жінки також є модальне дієслово *would*, що робить її репліку м'якою та нібито готує ґрунт для можливої відмови:

“Perhaps we could set up a meeting this week? As I say, we're very anxious to have your husband, Luke, on board.”

“My husband would be delighted to help you” [13, с. 95].

Цікавим, на наш погляд, є пом'якшуючий вислів *You know*. Ця фраза експлікує певний ступінь солідарності між комунікантами, які є добрими знайомими. Навіть більше, вона вживається як орієнтований на адресата прийом позитивної ввічливості, скорочуючи дистанцію між мовцями та залучаючи їх до спільної теми спілкування. Наші спостереження збігаються з результатами дослідження Є. Демченко: *You know* частіше вживається жінками, ніж чоловіками (69% та 31% відповідно). Проілюструємо прикладом: молода дівчина Андреа намагається влаштуватися на роботу в редакцію одного з найпрестижніших журналів моди. Коли вона приходить на співбесіду, жінка на ім'я Шерон веде її до асистентки головного редактора. Поки вони прямують до необхідного кабінету Шерон говорить Андреа про велику конкуренцію та низькооплачувану роботу. Жінка вживає *You know*, тим самим зближуючись із можливою новою колегою та ставлячись до неї з розумінням:

“A short, svelte woman introduced herself as Sharon. “So, dear, you're looking to break into magazines, are you?” – she asked as she led me past a string of long-legged model look-alikes to her stark, cold office. “It's a tough thing to do right out of college, you know. Lots and lots of competition out there for very few jobs. And the few jobs that are available, well! They're not exactly high-paying, if you know what I mean”” [14, с. 10].

Однак і чоловіки, і жінки вживають *You know* на пом'якшення різкості свого висловлювання, щоби не збентежити й не образити співрозмовника. Однак Дж. Холмс вважає вираз *You know* ввідним елементом, що може експлікувати як невпевненість, так і впевненість мовця [5, с. 60].

Вислів *Sort of* також функціонує як маркер прояву солідарності. На відміну від вищезгаданого висловлювання, *Sort of* частіше вживається чоловіками, які експлікують свою невпевненість чи виправдовують свої вчинки. Що стосується жінок, то вони вживають *Sort of* для пом'якшення зауваження або поради.

Комплімент передбачає мовленнєву дію, що вербально являє собою формулу, спрямовану на вираження схвалення чи заохочення у відповідній ситуації спілкування.

Жінки сприймають компліменти на свою адресу як форму рольової поведінки, прийнятої та схваленої суспільством. Чоловіки не вважають компліменти найкращим мовленнєвим засобом вираження солідарності, дружнього ставлення до партнера, тому вони вживають компліменти в ситуаціях, передбачених правилами етикету.

На лексичному рівні для компліментів характерне використання позитивно-оцінних прикметників *adorable, fantastic, fabulous, great, good, charming* тощо. На синтаксичному рівні спостерігається переважне вживання простих речень.

Наступними розглянемо мовленнєві акти вибачення та подяки.

В англійській комунікативній культурі вибачення супроводжує будь-які дії, спрямовані на компенсацію мовленнєвого акту, що загрожує спокою співрозмовника. *Excuse me* та *Sorry* є семантично сталими, тобто вони не несуть прагматичної цінності. Те ж саме стосується слів подяки. Англійці висловлюють подяку за будь-яку, навіть незначну дію, тим самим експлікуючи незалежність та небажання втручатися, впливати на співрозмовника або бути його боржником.

Вважалося, що жінки вибачаються частіше, ніж чоловіки, тим самим виказуючи свою невпевненість та підпорядкований стан. Однак проведений аналіз показує, що в сучасному світі жінки рідше використовують маркери вибачення *Pardon, Excuse me, Sorry, Apologize*, на відміну від чоловіків. У кількісному співвідношенні показник вживання вибачення в чоловічому та жіночому мовленні становить 62% та 38% відповідно.

Щодо подяки ми спостерігаємо зворотну тенденцію: жінки частіше висловлюють подяку (59%), на відміну від чоловіків (41%). У наведеному прикладі ми спостерігаємо висловлення подяки: Анастейша виручає свою найліпшу подругу. Дівчина бере інтерв'ю в молодого, досить успішного підприємця. Коли вона повертається додому, подруга не просто дякує Анастейші, вона підкреслює те, що вона перед подругою в боргу:

"Ana, thank you so much for doing this. I owe you, I know" [12, с. 19].

У наступному прикладі наведена подяка чоловіка: Крістіан дякує своєму помічникові за допомогу в керуванні яхтою під час морської прогулянки. Подяка молодого чоловіка досить стримана. На її ширість вказують лише кинесичні ознаки, а саме тепла посмішка, адресована помічнику:

"Thank you, Joe." *Christian smiles warmly at him* [12, с. 87].

Варто приділити особливу увагу розділовим питанням, які є предметом палких дискусій учених щодо їх прагматичного функціонування в мовленні.

У літературі першої половини ХХ ст. розділові питання розглядалися як характерна риса жіночого мовлення. Р. Лакофф стверджує, що розділові питання асоціюються з невпевненістю [9, с. 6]. Подібну думку висловлюють й інші вчені (П. Фішман та Б. Прайслер) [4; 11]. Лінгвісти погоджуються з тим, що саме цей тип питання виконує лише одну функцію – підтримуючу. Однак ця гіпотеза викликає безліч сумнівів. На думку П. Кунсманна, ця гіпотеза не підкріплена емпіричними доказами, які б підтвердили те, що жінки частіше вживають розділові питання, ніж чоловіки [8, с. 2–3]. Б. Дюбо й І. Крауч проводять власне дослідження, у результаті якого доходять висновку, що саме чоловіки, а не жінки, вживають розділові питання [3, с. 291].

Вважаємо, що це пов'язано з тим, що прагматична функція розділових питань не лише підтримуюча. Окрім невпевненості,

сумніву та бажання освоїтися в суспільстві, розділові питання функціонують як прийоми ухильності й інтенсифікації. Вони полегшують комунікацію [цит. за 1].

Дослідження Дж. Холмс показують, що чоловіки вживають розділові питання з метою висловити невпевненість, тоді як для жінок вони слугують для полегшення спілкування. Друга частина розділового питання, так званий *tag*, може виражати як модальне, так і емоційне значення залежно від контексту. Модальне значення конструкції полягає в тому, щоби підтвердити інформацію, в якій мовець невпевнений. Такі питання орієнтовані на мовця, адже вони потребують від адресата підтвердження висловлювання адресанта [7, с. 52]. Емоційне значення може бути *пом'якшувачим*, тобто експлікувати турботу про адресата, *пом'якшувати* різкість висловлювання, що містить негативні емоції, та підтримуючим, тобто надавати можливість адресату підтримати та продовжити комунікацію.

Дж. Холмс акцентує увагу на тому, що чоловіки більш схильні вживати розділові питання з модальним значенням, тоді як жінки – з підтримуючим [5, с. 69].

Аналіз нашого експериментального матеріалу підтверджує схильність чоловіків до частішого вживання розділових питань.

Висновки. Результати наукових розвідок уможливили встановлення того факту, що в мовленні чоловіків та жінок, безсумнівно, є розбіжності у вживанні деяких лінгвальних засобів під час спілкування, що зумовлені низкою причин: вродженими біологічними відмінностями; процесами соціалізації; нерівномірним розподілом влади в суспільстві. Що стосується мовних засобів, що вживаються представниками протилежної статі, то чоловікам більш властиво вживати *пом'якшувачі* слова та вирази, щоби проявити солідарність із співрозмовником. В їхньому мовленні частіше має місце *Sort of*, тоді як *You know* більш притаманне жінкам. Компліменти також більш характерні для жінок, адже чоловіки роблять комплімент тільки тоді, коли цього вимагають умови прийнятого в суспільстві етикету. На відміну від жіночого, у мовленні чоловіків також спостерігається частіше вживання мовленнєвого акту вибачення, тоді як жінки віддають перевагу подяці. Розділові питання в мовленні чоловіків зазвичай експлікують невпевненість; у мовленні жінок вони слугують засобом полегшення спілкування.

Перспективою нашого дослідження вбачаємо порівняльне вивчення лінгвальних засобів вираження категорії ввічливості в українській та англійській мовах.

Література:

1. Демченко Е. Семантико-синтаксические средства выражения категории вежливости в английском и русском языках : дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Ростов-на-Дону, 2007. 168 с.
2. Лавриненко В. Гендерные различия в коммуникации. *Университетские чтения* 2006. Москва, 2006. Симпозиум 1. Сек. № 1–20: Актуальные проблемы языкознания и литературоведения. С. 120–145.
3. Dubious B., Crouch I. The Question of Tag Questions in Women's Speech: they Really Don't Use More of Them. *Language in Society*. 1975. Issue 4. P. 289–294.
4. Fishman P. Conversational Insecurity. *Language: Social Psychological Perspectives*. Oxford, 1980. P. 127–132.
5. Holmes J. Hedging, fencing and other conversational gambits: an analysis of gender differences in New Zealand Speech. *Women and Language in Australian and New Zealand Society*. Sydney, Australian Professional Publications, 1987. P. 59–70.
6. Holmes J. Women, Men and Politeness. Longman, 1995. 254 p.

7. Holmes J. Women's Language: A Functional Approach. *General Linguistics*. 1984. Issue 24/3. P. 149–178.
8. Kunsmann P. Gender, Status and Power in Discourse Behavior of Men and Women. *Linguistics online*. Issue 5. 2002. URL: <https://aggslanguage.wordpress.com/2009/08/12/gender-status-and-power-in-discourse-behavior-of-men-and-women/>.
9. Lakoff R. language and women's place. New York, 1975. 382 p.
10. O'Barr W., Atkins B. "Women's language" or "powerless language"? *Women and Language in Literature and Society*. New York, 1980. P. 93–110.
11. Preisler B. Linguistic Sex Roles in Conversation: social variation in the expressing tentativeness in English. Berlin, 1986. 347 p.

Ілюстративні джерела:

12. James E. Fifty Shades of Grey. London, 2012. 514 p.
13. Kinsella S. Shopaholic and Sister. London, 2004. 382 p.
14. Weisberger L. The Devil Wears Prada. London, 2003. 391 p.

Окулова Л. А. Гендерный аспект с точки зрения категории вежливости

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы, посвящённые гендерным исследованиям в лингвистике. Проведен анализ теоретической литературы, который позволил определить ряд причин, способствующих появлению гендерных отличий во время общения. Проанализированы основные отличия вежливого общения мужчин и женщин.

В результате, автор приходит к выводу, что мужчины больше склонны к употреблению модальных слов, извинений и разделительных вопросов, что позволяет им смягчить врождённую резкость и категоричность в общении. Речь женщин в большей степени характеризуется комплиментами и благодарностями, которые помогают им поддерживать гармонию во время коммуникации.

Ключевые слова: благодарность, вежливость, гендер, извинение, комплимент, модальность, разделительный вопрос, речевой акт.

Okulova L. Gender aspect from the viewpoint of politeness category

Summary. The given paper deals with a number of questions concerned with gender studies in linguistics. The conducted analysis of theoretical literature has allowed us to single out the reasons that promote appearance of gender differences during communication. The characteristic features of male and female communication are properly analysed. As a result, the author of the paper concludes that males are more apt to use modal words, apologies and tag-questions. These help them to mitigate their natural harshness in communication. Females' speech is rich in compliment and gratitude speech acts that contribute to supporting harmonious interaction.

Key words: apology, compliment, gender, gratitude, modality, politeness, speech act, tag-question.